

आदिवासी समाजाचे सामाजिक व आर्थिक प्रश्न

प्रा. सुनील लक्ष्मण नेवकर

सहा.प्राध्यापक समन्वयक, राज्यषास्त्र विभाग बी.डी.काळे महाविद्यालय,
घोडेगाव, ता. आंबेगाव, जि. पुणे

Email-sunilnekar@gmail.com

गोषवारा -

देशातील तळागाळातील आदिवासी समाजाचा मागासलेपणा कमी होऊ शकला नाही. निश्कृष्ट राहणीमान, खालावलेली आर्थिक परिस्थिती, दारिद्र्य, वेदना, व्यथा, छळ, अन्याय, अत्याचार, बोशण, भूक, अमानुशता, उपेक्षित आणि वंचित जिणे, सामाजिक प्रतिष्ठेचा अभाव इत्यादीना बळी पडलेला आदिवासी समाज आहे. हे कोणीही अमान्य करू शकत नाही. अनेक कारणांचा तो संयुक्त प्रभावच म्हणावा लागेल. आदिवासींसाठी अनेक विकास योजना येतात आणि त्या कुठे जातात ? त्यांच्या पदरत किती पडत असतील? त्याचे सखोल अध्ययन करण्याची आवश्यकता आहे.

प्रस्तावना -

भारत देशात अनेकविध वंश, जाती, धर्म आणि संस्कृतीची वस्ती आहे. विविध भाषिक आणि बोली भाषिक भारतात एकसंध राहतात. विविधता हेच तर भारतीयांचे एक खास वैशिष्ट्य आहे. देशभरात सहा हजार पेक्षा अधिक जातीजमातीचा समावेश आहे. भारताच्या एकूण जनसंख्येत २०११ च्या जनगणनेनुसार एक चतुर्तौष आदिवासी बांधवांचा समावेश आहे. १९५० मध्ये २१० तर २००१ मध्ये ५५० आदिवासी जाती-जमातीचा समावेश आढळतो. मानव समाजातील आर्थिक क्रियांचा ऐतिहासिक दृष्टीकोनातून विचार केल्यास त्यात सातत्याने परिवर्तन घडून आलेले दिसते. आद्यपाशाण युग, नवपाशाण युग, विविध धातू युग इत्यादी आदिवासी समाजाची अर्थव्यवस्था ही प्रामुख्याने पाशाण युगाप्रमाणे म्हणजे खाद्यसंकलन, शिकार, मासमारी आणि पुढे पशुपालन, शेतीलागवड व छोटे-छोटे उद्योग अशी आहे. ग्रीस या अभ्यासकाने मानवी समाजाच्या आर्थिक विकास क्रियांच्या पाच प्रमुख अवस्थांचा उल्लेख केला आहे.

आदिवासी

अर्थ आणि व्याख्या -

नागरी संस्कृती पासून दूर व अलिप्त राहिलेले मुळचे भारतातील रहिवासी म्हणजे आदिवासी. डॉर्विनच्या उत्क्रांतीवादी सिध्दांतानुसार शारीरिक दृष्ट्या मानव जातीपर्यंत विकसित झालेले, उत्क्रांत पावलेले परंतु मनाने, बुद्धिमत्तेने इतर माणसाच्या तुलनेत अविकसित राहिलेले लोक म्हणजे आदिवासी असे म्हणता येईल. इ.स. १९६२ च्या षिलॉंग येथील आदिवासी समितीच्या परिशदेने केलेली समर्पक व्याख्या एका समान भाशाबोलीचा

वापर करणाऱ्या एकाच पूर्वजापासून उत्पत्ती सांगणारा, एका विशिष्ट भूप्रदेशात वास्तव्य करणाऱ्या तंत्रशास्त्रीय ज्ञानाच्या दृष्टीकोनातून मागासलेला, अक्षर ओळखही नसलेल्या आणि स्वतःसंबंधावर आधारित, सामाजिक तसेच राजकीय रितीरिवाजांचे अधिक प्रामाणिकपणे पालन करणाऱ्या एकजिनसी गटसमूहाला आदिवासी समाज म्हणतात.

आदिवासींचा वार्षिक इतिहास -

इ.स. पूर्व १४०० मध्ये आर्यांनी (वैदिक ब्राम्हण) गुरे चारण्याच्या निमित्ताने खैबर खिंडीतून भारतात प्रवेश केला. आर्य हे मूळचे भारतीय नव्हते लोकमान्य टिळकांनी ब्राम्हणांचे उगमस्थान उत्तरार्धव असल्याचे सांगितले आहे. क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र या हिंदू बहुजनांचे मूळ आदिवासी जमातीत आहे. आदिवासी जमात ही स्वाभिमानी होती. त्यांनी छळवणूक करणाऱ्या ब्राम्हण वर्गापासून अलिप्त आणि दूर राहावनात, डोंगर दऱ्यात राहणे पसंत केले, परंतु ब्राम्हणांची शरणागती मात्र त्यांनी कदापीही स्वीकारली नाही. कंद-मुळे, रानमेवा खाऊन आणि नदी-नाल्यांचे पाणी पिऊन राहणे पसंत केले. आदिवासी हे मूळ रहिवासी, आद्य वसाहतकार आहेत. त्यांच्यात एक फार मोठा दोष होता, तो म्हणजे ते आत्मसंरक्षणास समर्थ नव्हते. त्यामुळे देशात पश्चिम, वायव्य व ईशान्य दिशांकडून (आलेल्या) घुसलेल्या द्रविड, इंडोआर्यन आणि मोंगल लोकापुढे त्यांचा टिकाव लागू शकला नाही. (भारतीय संस्कृतिकोष खंड १. संपादक प. महादेवशास्त्री जोशी) आधी वसलेले म्हणून ते आदिवासी. इतर समाजापासून भयाने दूर राहावनातून, डोंगर दऱ्यातून भटकंती करणारे आणि तिथेच वास्तव्य करणाऱ्यांनी आपले

आचार-विचार मौखिक स्वरूपात जतन करून खडतर जीवन जगले आहेत.

आदिवासी जमातीचे लोकसंख्यात्मक विश्लेषण

१९९१ च्या जनगणनेनुसार भारतात सुमारे २ कोटी आदिवासी होते. (७.६ प्रतिषत) २०११ मध्ये ३० कोटी (२७.३ प्रतिषत) आणि २०२१ मध्ये सुमारे ३४ कोटी (२७.७ प्रतिषत) आदिवासी आहेत. महाराष्ट्र राज्यात भारताच्या एकूण लोकसंख्येत ७-८ टक्के आदिवासींची संख्या आहे. (२०११) महाराष्ट्रात २००१ मध्ये एकूण लोकसंख्या ९-६९ कोटी असून ८-७८ लक्षा (८.८७ प्रतिषत) आदिवासी लोक आहेत. २०११ महाराष्ट्राच्या ११-२४ कोटी लोकसंख्येपैकी २१ प्रतिषत (२.३८ कोटी) आदिवासी लोकांची संख्या आहे. आदिवासी मध्ये अनुसूचित जमाती आणि अनुसूचित जातींचा प्रमुख गट समूहाचा समावेश आहे. महाराष्ट्राच्या एकूण लोकसंख्येत जनगणनेनुसार एसी. एसटीचे १९६०-६१ ते २०१८-१९ चे प्रमाण तबता क्र. १ मध्ये दिले आहे. २००१-२०११ या दशकातील एस. सी.व एस.टी. संयुक्त लोकसंख्या वार्षिक वाढ २-१२ आहे. ती भारत व महाराष्ट्राच्या वाढीच्या तुलनेत अधिक आहे. परंतु एस.सी.व एस.टी. च्या स्वतंत्र वाढीचा विचार केल्यास त्यांची वाढ भारत व महाराष्ट्रपेक्षा अल्प आहे. भारताच्या सर्व राज्यांचा सर्वांगीण विकास साध्य करण्यासाठी प्रत्येक प्रदेश व त्यातील प्रत्येक गट, जाती-जमातीचे लोक, तळागाळातील लोक आणि लिंगनिहाय विकास करावा लागेल. स्वातंत्र्य सूर्याचा उगम होऊनही थोडी थोडकी वर्षे झाली नाहीत तर अमृत महोत्सवी पर्व साकारले आहे. परंतु देशातील तळागाळातील आदिवासी समाजाचा मागासलेपणा कमी होऊ शकला नाही. निकृष्ट राहणीमान, खालावलेली आर्थिक परिस्थिती, दारिद्र्य, वेदना, व्यथा, छळ, अन्याय, अत्याचार, शोषण, भूक, अमानुशता, उपेक्षित आणि वंचित जिणे, सामाजिक प्रतिष्ठेचा अभाव इत्यादीना बळी पडलेला आदिवासी समाज आहे. हे कोणीही अमान्य करू शकत नाही. अनेक कारणांचा तो संयुक्त प्रभावच म्हणावा लागेल. आदिवासींसाठी अनेक विकास योजना येतात आणि त्या कुठे जातात ? त्यांच्या पदरात किती पडत असतील ? त्याचे सखोल अध्ययन करण्याची आवश्यकता आहे.

आदिवासी समाजाच्या विकासाचा प्रयत्न

आदिवासी समाजाचा जलद गतीने विकास घडून यावा, त्यांना मानवी दृष्टीकोनातून जीवन जगता

यावे या उदात्त उद्येष्टाने प्रेरित होऊन राज्य आणि केंद्र शासन प्रयत्नशील आहेत. इ.स. १९८३ मध्ये म्हणजे आजपासून ३९ वर्षांपूर्वी एक स्वतंत्र आदिवासी विभाग निर्मित करण्यात आला. परंतु परिणामकारक अंमलबजावणी अभावी उद्दीष्टे साध्य होऊ शकली नाहीत. म्हणून १९९२ मध्ये या विभागाची पुर्नरचना करण्यात आली. शासनाच्या वतीने अनेक प्रकारांच्या सामाजिक व वैज्ञानिक विकास योजना राबविल्या जातात.

प्रमुख आदिवासी विकास योजना

महाराष्ट्र शासनाने श्री. द.म. सुकठणकर या राज्य नियोजन मंडळाचे अनुभवी सदस्य व माजी सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली एका समितीचे गठन केले. त्यांनी चौकशी करून ज्या शिफारशी सादर केल्या त्यांचा स्वीकार करण्यात आलेला आहे. २००७-०६ पासून केंद्र शासनाने महाराष्ट्राला ९ प्रतिषत इतका विकासनिधी मंजूर केला आहे. त्यापैकी ४० प्रतिषत राज्यस्तरावर आणि ६० प्रतिषत जिल्हास्तरावर वापरला जावा अशी तरतूद करण्यात आली. या आर्थिक निधीतून पुढील अनेक विकास प्रकल्पावर खर्च केला जातो.

अ) आदिवासी सामाजिक विकास योजना

डोंगर दऱ्यांमधून जीवन जगणाऱ्या तसेच समाज प्रवाहापासून अलिप्त असलेला व उपेक्षित आदिवासी जनसमुदायात आमुलाग्र परिवर्तन होण्यासाठी, त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी विविध प्रकारचे प्रयत्न केले जातात. त्यापैकी प्रमुख सामाजिक योजना पुढीलप्रमाणे आहेत. १) आदिवासी कन्यादान योजना २) ठक्कर बाप्पा आदिवासी वस्तीविकास कार्यक्रम इत्यादी.

ब) वैज्ञानिक विकास योजना आदिवासी बांधव मुळात अतिदुर्गम स्थळी वास्तव्यास असतात. आदिवासी पाड्यात प्रामुख्याने कमालीची निरक्षरता, दैववादी आचारण, जुन्या परंपरा व चालीरिती यांनी पळडलेला असतो. आणि विशेषतः त्यापासून विभक्त व्हावे अशी त्यांची मानसिकता नसते. शिक्षणाशिवाय त्यांच्या वृत्तीत आणि कृतीत बदल होऊ शकणार नाही याची पूर्णपणे जाणीव ठेवून पुढची पिढी शिक्षित झालीच पाहिजे म्हणून संबंधीत विभाग आटोकाट प्रयत्न करतात. त्या दृष्टीने १) शासकीय आश्रम शाळा २) अनुदानित आश्रम विद्यालय ३) कनिष्ठ महाविद्यालय ४) मुले व मुली यांच्यासाठी स्वतंत्र शासकीय वसतिगृहे ५) व्यावसायिक प्रशिक्षण केंद्रे ६) एकलव्य निवासी शाळा इत्यादी. शिक्षणाच्या सोयी व संधी निर्माण

करण्याबरोबरच वैज्ञानिक गुणवत्तेवर भर देण्यात येतो. त्यासाठी अनेकानेक प्रकारच्या शिक्षणवृत्तीच्या भरपूर सुविधा दिल्या जातात. उदाहरणार्थ १) पालात परिशेत्तर शिक्षणवृत्ती योजना २) विद्यार्थ्यांना निर्वाह भत्ता. शिवाय प्रसंगी जादा भत्ता देण्याची व्यवस्था केली जाते. विशेषतः मधूनच शिक्षण सोडून जाण्याच्या विद्यार्थ्यांच्या प्रवृत्तीला आळा बसावा यासाठी काळजी घेण्यात येते. ३) विदेशातील शिक्षणासाठी शिक्षणवृत्ती योजना ४) विशेष बुद्धीवानांना प्राविण्य बक्षिसे ५) अपंगांना शिक्षणवृत्ती व वाहतूक भत्ता देण्यात येतो. तसेच ६) प्रोत्साहनपर बक्षिस देण्याची योजना ही राबविली जाते सुमारे ५०० पेक्षाही अधिक वस्तीगृहातून ६० हजार आदिवासी विद्यार्थ्यांना अनेक प्रकारच्या सोयी सवलतीचा फायदा होतो. १९९६, पासकीय आश्रम पाळा कार्यरत आहेत. इ.स. २०१६-१७ मध्ये एकूण १,८७,३९२ विद्यार्थ्यांमध्ये ५०-४८ प्रतिशत विद्यार्थी आणि ४८-५२ प्रतिशत विद्यार्थीनींना आश्रम पाळेतून शिक्षणाची संधी मिळू शकली. नियतनिधी व्यतिरिक्त केंद्र शासन विशेष केंद्रीय सहायता निधीची व्यवस्था करते.

२००१ च्या खानेसुमारीनुसार पंजाब, हरियाणा या राज्यात व पौडेशी, दिल्ली, चंडीगढ या केंद्रशासित प्रदेशात आदिवासी लोकांचे अस्तित्व आढळले नाही. परंतु मेघालय (८६ प्रतिशत), मिझोरम (९५ प्रतिशत), नागालँड (९० प्रतिशत), लक्षदीप (९५ प्रतिशत) मध्ये बहुतांश लोक आदिवासी असल्याचे आढळले. पारतंत्र्यात ब्रिटीश शासनाच्या कूट नीतीचा आदिवासींवर भयंकर प्रभाव पडला होता. तरीही त्यांच्या शोशणाला स्थानिक जमीनदार वर्ग आणि सावकार हे अधिक प्रमाणात जबाबदार होते असे अभ्यासकांचे मत आहे. पूर्वी आदिवासी हे जंगलाचे मालक होते, राजे होते. परंतु इंग्रजांच्या कुट घोरणामुळे आणि वन कायद्यातील तरतुदीमुळे आदिवासी समाजावर अनेक प्रकारचे निर्बंध लादले गेले. ब्रिटीश आमदानीमध्ये हिंदुस्थानात ख्रिश्चन धर्माचा फार मोठ्या प्रमाणात प्रसार व प्रचार झाला. त्याला आदिवासी बळी पडत गेले असे दिसते. ब्रिटीशांच्या वसाहतवादी नीती घोरणामुळे आदिवासींचे जगप्रसिध्द हस्तकला कौशल्य नष्ट झाले. हस्त व्यवसाय बंद पडले. आदिवासींच्या ललीत कला कुशलतेचा मोठ्या प्रमाणावर न्हास झाला. विदेशी सत्तेच्या घातक कृत्यांचा-घोरणांचा प्रतिकार

करण्यासाठी आदिवासींना लढे उभारवे लागले. बिरसा मुंडा यांच्या नेतृत्वात ब्रिटीश शासन तसेच देशी जमीनदार वर्ग व सावकारांचा प्रतिकार करण्यासाठी आदिवासींना लढे उभारणे लागले - झगडावे लागले.

स्वातंत्र्योत्तर स्थित्यंतर :-

वैज्ञानिक सोयी-सवलतीची खैरात व विविध माध्यमातून आर्थिक सढळ सहाय्य आणि विशेषतः आदिवासी विद्यार्थ्यांना महाविद्यालयात ७-५ प्रतिशत राखीव प्रवेश, तसेच भारतीय संविधान कलम ३३५ नुसार राज्य व केंद्रीय लोकसेवा आयोग व निवड मंडळातर्फे आदिवासींना ७-५ टक्के राखीव जागांची तरतूद राजकीय क्षेत्रात देखील ७-५ टक्के राखीव आरक्षण देण्याची व्यवस्था झाली. देशाच्या लोकसभेत ४१ आणि विधान सभेत ५२७ जागा आदिवासी लोकांसाठी आरक्षित झाल्या आहेत. आदिवासींच्या सांस्कृतिक भिन्नतेची जोपासना व त्यासाठी प्रोत्साहनाला प्राधान्य दिले जाते. निसर्गाच्या सहवासात राहणारे व खरे निसर्ग प्रेमी आदिवासी लोक फळ-फुले, कंदमुळे वापरून पशुपक्षी आणि वनराईच्या सानिध्यात रममाण होणारे, अत्यंत समाधानपूर्वक जीवनाचा आस्वाद घेणारे व पाखरा प्रमाणे स्वच्छंदीपणे जीवन जगणारे आहेत. लोकगीते, लोकनृत्ये, कथाकथन यांच्या आस्वाद घेत आनंदोत्सवात तसेच आपल्या जबाबदारीचा विसर न पडू देता जीवन यज्ञात रममाण होणारे आदिवासी बांधव आहेत. हे त्यांचे मोलाचे वैशिष्ट्य आहे. असाध्य रोगावर झाडा-झुडपापासून प्रभावी औशधी तयार करण्याची कला व ज्ञान त्यांना प्राप्त झाले आहे. शासनाच्या शिक्षणाच्या प्रसारामुळे त्यांच्यात पुश्कळ परिवर्तन घडून येत आहेत. तद्दत्तच किराडील कार्यात आणि विशेषतः राजकारणात त्यांचा सहभाग वाढू लागला आहे. पुढची पिढी तर अधिक महत्वाकांक्षी, उत्साही, धडपडणारी आणि सळसळणाऱ्या उश्ण स्वताची बनत आहे. हेच तर खरे यश आहे. स्वातंत्र्य प्राप्तीसाठी सुध्दा अनेक आदिवासी बांधवांनी मोलाचा सहभाग दिला आहे.

आदिवासी लोक गरीब व दुर्बल असले तरी तो कधीही भीक मागताना दिसणार नाही अथवा ऋणभारामुळे आत्महत्येस बळी पडतो असे दिसणार नाही. भविष्य म्हणजे काय ते त्यांना अजिबात उमगलेले नाही. भविष्याची ते काळजीही करत नाहीत, म्हणून ते आनंदी आहेत.

समरूप

आदिवासींच्या संस्कृतीची जोपासना करणे, त्यांची जीवनमूल्य जोपासणे आवश्यक आहे. आदिवासींना जीवनातून उध्वस्त न होऊ देता सर्वांगीण प्रगतीवर भर दिला जावा, विकासाचा पुरेपूर लाभ त्यांना मिळायलाच हवा. आदिवासी समाजाला अनेक सोयी सवलती उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत. परंतु त्या विशयी ते जागृक नाहीत. ते त्या विशयी अज्ञानी आहेत. तसेच विकास प्रारूपाची अंमलबजावणी बाबतही सदोश्रता आढळते. पुरेसा जागृतीची आवश्यकता आहे. दारिद्र्याची यषोगाथा म्हणून म्हणतात महाराष्ट्रातील सर्वात नाडला गेलेला आणि वंचित वर्ग म्हणजे भटके विमुक्त समाजातील लोक त्यांच्यापर्यंत अद्यापही विकासाची झुळुक पोहोचलेली नाही. तळातील लोकांची अवस्था खूपच बिकट आहे. अषांचा विकास होणार तरी कसा ! असे ते संषोधक व्यथा व्यक्त करतात. बऱ्याचदा आदिवासींच्या वास्तविक अडचणी आणि गरजा जाणून न घेता विकास योजना तयार केल्या जातात. म्हणून त्या योजना राबवितांना बहुविध अडचणी व मर्यादा उभदवतात. विकास योजना अंमलबजावणीमध्ये पुरेष्ी निश्र्ठा नसते, की आत्मीयताही आढळून येत नाही. सर्वात महत्वाची गोश्र्ठ म्हणजे मुळात लाभार्थ्यांच्या जागृतीची कमतरता आहे. षासकीय प्रयत्नापासून आदिवासींमध्ये मंदगतीने का होईना बदल घडून येत आहे. बुजरी आदिवासी व्यक्ती अलीकडे सर्वसामान्यांमध्ये मिसळत आहे, सहभाग घेत आहे. असे असले तरी विकास योजनांची सफलता आणि त्यांचा वेग पुरेसा उंचावणे कमप्राप्त आहे.

संदर्भ सूची -

- १) आदिवासी विकास विभाग माहिती पुस्तिका सन २०१७-१६.
- २) गारे गोविंद, २०००, 'आदिवासी समस्या आणि बदलते संदर्भ सुगावा प्रकाषन पुणे.
- ३) गुरव धनाजी, २००८, 'आदिवासी साहित्य' वाडःमयसेवा प्रकाषन नाषिक रोड.
- ४) घाटे निरंजन, २०१६, 'आदिवासींचे अनोखे विष्व' मनोविकास प्रकाषन पुणे
- ७) साने माणिक, गडवाल ऐ. ऐ., २०१२ 'आदिवासींचे समाजषास्त्र' विद्या प्रकाषन नागपूर.
- ६) षेलकर अभया, २०१४, 'अनुसूचित जाती व जमातींचे कायदे' नाषिक लॉ हाऊस औरंगाबाद.

७) Census of India 2011.

संदर्भ सूची -

- १) कुलकर्णी बी. वाय. २००३, "भारतीय षासन व राजकारण" विद्या प्रकाषन, नागपूर.
- २) भोळे भा. ल. २०१३, "भारतीय गणराज्याचे षासन आणि राजकारण, कॉन्टिनेटल प्रकाषन नागपूर.
- ३) दंडवते मधु १९९९, "न्यायपालिका, संसद आणि कार्यपालिका वेध, अंतर्वेध, साधना प्रकाषन पुणे.
- ४) जाधव तुकाराम, महेष षिरापुरकर, २०११, "भारतीय राज्यघटना व घटनात्मक प्रक्रिया खंड १", द युनिक अॅकॅडमी, पुणे.
- ७) फडीया बी. एल. २००४, राजनिती विज्ञान, प्रतियोगिता साहित्य पब्लिकेषनस.
- ६) योजना मासिक २०२० एप्रिल.

सूचना

विदतीय व तृतीय वर्शामधील सर्व विद्यार्थ्यांना कळविण्यात येते की, महाविद्यालयातील स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र यांच्या वतीने महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग स्पर्धा परीक्षेची तयारी करण्यासाठी पूर्णविल अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची निवड करावयाची आहे. तरी जे विद्यार्थी वर्शभर पूर्णविल महाविद्यालयात उपस्थित राहुन महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षांची तयारी करणार आहेत, अषा विद्यार्थ्यांची सामान्य क्षमता चाचणी परीक्षा वार मंगळवार दिनांक २९/११/२०२२ रोजी सकाळी १०:३० ते १२:३० या वेळेत होणार आहे. तरी इच्छुक आणि पूर्णविल देणाऱ्या विद्यार्थ्यांनीच या परीक्षेसाठी स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र समन्वयक प्रा. सुनील नेवकर यांच्याकडे दिनांक १७/११/२०२२ पर्यंत नाव नोंदणी करावी.

सामान्य क्षमता चाचणी (स्वरूप) - राज्य सेवा पूर्व परीक्षा अभ्यासक्रम
वेळ - २ तास
प्रष्ण - बहुपर्यायी प्रष्ण ;M.C.Q.)१०० प्रष्ण (१०० गुण)

सूचना

प्रथम वर्शामधील सर्व विद्यार्थ्यांना कळविण्यात येते की, महाविद्यालयातील स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र यांच्या वतीने महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग स्पर्धा परीक्षेची तयारी करण्यासाठी पूर्णविल अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची निवड करावयाची आहे. तरी जे विद्यार्थी वर्शभर पूर्णविल महाविद्यालयात उपस्थित राहुन महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षांची तयारी करणार आहेत, अषा विद्यार्थ्यांची

सामान्य क्षमता चाचणी परीक्षा वार सोमवार
दिनांक ०३/१०/२०२२ रोजी सकाळी १०:३० ते
११:३० या वेळेत होणार आहे.
तरी इच्छुक आणि पूर्णविल देणाऱ्या विद्यार्थ्यांनीच
या परीक्षेसाठी स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र
समन्वयक प्रा. सुनील नेवकर यांच्याकडे दिनांक
१२/०९/२०२२ पर्यंत नाव नोंदणी करावी.
सामान्य क्षमता चाचणी (स्वरूप) - राज्य सेवा
पूर्व परीक्षा अभ्यासक्रम
वेळ - १ तास
प्रश्न - बहुपर्यायी प्रश्न (M.C.Q.) ५० प्रश्न (५०
गुण)